

Kimmo Aaltonen

SAMMON SANOJA - SAMMON KUVIA

Kaalin meteoriittijärvi Saarenmaalla

Kimmo Aaltonen (1.9.2003)

SAMMON SANOJA - SAMMON KUVIA

" Se seppä on Jumalan luoma
Kuka on taivoa takonut,
ilman kantta kalkutellut.
Pajassa ovettomassa
Ilman ikkunattomassa."¹

Selittäjä

Myöhäisen kivikauden muuttuessa varhaiseksi pronssikaudeksi eli noin 3500-4000 vuotta² sitten Saarenmaalle putosi meteoriitti, joka koostui raudasta (91,5 %) ja nikkelistä (8,5 %). Meteoriitin paino ilmakehään saapuessa on arvioitu 1000 tonniksi. Se syttyi ilmakehässä palamaan ja hajosi yhdeksäksi kappaleeksi synnyttäen maahan törmätessään yhdeksän kraatteria. Meteoriitin lentorata oli matala ja sen aiheuttama ilmanpaineen kohoaminen, noin 0,5 ilmakehää, aiheutti laajojen tulipalojen ohella suurta tuhoa. Suurin meteoriitin kappale painoi törmäyshetkellä noin 80 tonnia. Sen jäljiltä syntyi 22 metriä syvä ja halkaisijaltaan 105 - 110 metrinen kraatteri, nykyinen Kaalinjärvi. Tämä mittasuhteiltaan valtava luonnonkatastrofi oli sen ajan ihmisille selittämätön tapahtuma, joka oli kuitenkin selitettävä. Syntyi tarinoita, runoja, loitsuja ja myyttejä, joista suurin oli sampo.

Lennart Meri on kirjoittanut aiheesta kiehtovan teoksen "Hopeanvalkea - Matka menneeseen oppaana aurinko, fantasia ja ffolklore". Toivo Jaakkola piti teemasta mielenkiintoisen esitelmän tähtitieteilijäin yhdistyksen Ursan kokouksessa tammikuussa 1986. Itse kirjoitin aiheesta artikkelin Kulttuurivihkoihin 1985³.

Olen vuosien varrella kehitellyt teemaa edelleen. Johtoajatuksenani on ollut kalevalaisten kansanrunojen, loitsujen ja myyttien selittäminen todellisten tapahtumien perusteella. Tästä lähtökohdasta käsin suhtaudun hieman varuksellisesti mm. professori Anna-Leena Siikalan vuonna 1985 Muinaisrunot ja todellisuus -seminaarissa esittämän toteamuksen: "Koska kalevalaisen epiikan historia on pikemminkin myyttistä kuin tosiasioita kuvaavaa, ei sen perusteella voida tavoittaa historiallisia henkilöitä, tapahtumia tai paikkoja. Pohjola ei löydy kartalta, vaan ihmisten mielikuvista."⁴ Tämä vastannee edelleen varsin hyvin kansanrunoutemme tutkimuksen yleistä suuntausta.

Tämä artikkeli ei ole tutkimus, vaan lähinnä keskustelupuheenvuoro ja parhaimmillaan mahdollisten tutkimusaiheiden kartoitusta, ehkä myös yhden uuden näkökulman avaamista menneen tutkimiseen.

Heijastuksia kaukaa

Sana-arvoitus: Boshintoin yhdeksän poikaa

Uno Holmberg (Harva) kertoo Elämänpuu- teoksessaan⁵ Baikalin pohjoispuolella asuneiden burjaattien "... tarinoivan Boshintoi-nimisen taivaassa asuvan haltijan yhdeksästä pojasta, jotka taitavina seppinä ovat opettaneet ihmisiäkin valmistamaan rautaa ja jota ylistetään mm. seuraavin sanoin 'Boshintoin yhdeksän valkoista seppää ... tekivät pohjantähdestä hevospaaluun ja kultaisesta järvestä kilparadan'."

Kaalinjärven maisemassa on yhdeksän kraatteria, joista on kerätty meteoriittirautaa. Paikalta on löydetty jäännöksiä muinaisista sepän pajoista. Rauta ja yhdeksän seppää näyttäisivät sopivan kuvaan, mutta miten on niiden valkoisuuden, hevospaaluun ja kultaisen järven kanssa. Järvikin on, mutta onko se kultainen

Virolainen geologi Reet Tiirmaa on tutkinut pitkään Kaalinjärveä ja sen meteoriittia. Hän on todennut⁶, että pääkraatterissa meteoriitti nosti ylös yhdeksän kalkkikivikerrosta ja näiden kerrosten välissä oli vaaleankeltaiseksi jauhautunutta dolomiittijauhetta ja -mursketta. Heijasteliko tämä keltainen aine auringossa järven pinnalla keltaisena ja kultaisena vai värjäsi aines järven veden kellertäväksi?

En tiedä minkälainen oli burjaattien käsitys kilparadasta. Virolainen arkeologi Vello Lougas on tutkinut perusteellisesti Kaalinjärveä ja todennut muun muassa, että räjähdyksessä ylösnousseiden dolomiittikerrosten väleissä on aukko, jotka paljastuivat kun vuosituhansien aikana kertynyt maakerros poistettiin⁷. Siten meteoriitin putoamisajankäytönä ja ehkä muutama vuosisata sen jälkeen Kaalinjärven seinämät näyttivät sisäkkäisiltä ympyräkehiltä, ehkä myös burjaattien kilparadalta.

Toivo Heikkilä kertoo teoksessaan "Kalevan metafysiikka ja fysiikka"⁸ seuraavaa: "Kansanrunoudessa sanotaankin Valkoisen Tulen aiheuttavan valtavasti tuhoa pudotessaan alas Maan päälle. Sen kerrotaan hävittävän kaiken tielleen tulleen ennen kuin se lopulta kulkeutuu mereen." Kun Saarenmaalle putosi yhdeksään osaan hajonnut meteoriitti, niin putosiko sinne samalla Boshintoin yhdeksän valkoista seppää?

Selittämättä jää tällä erää Pohjantähdestä tehty hevospaalu. Palaan siihen hieman myöhemmin samoin kuin valkoisen teemaan.

Miten Kaalin järven meteoriitin tarina olisi voinut kulkeutua Baikalin pohjoispuolisille alueille? Virolainen akateemikko Richard Villems, Viron biokeskuksen johtaja, on tutkinut TatC-pohjoisen geenipoikkeaman esiintymistä⁹ eri kansojen perimässä ja todennut, että tämä suomensukuisille kansoille tyypillinen

y-kromosomin poikkeama esiintyy lähes samanlaisena virolaisten, latvialaisten ja liettualaisten perimässä. Suomenlahden toisella puolella elävien suomalaisten ja saamelaisten perimä eroaa virolaisesta. Sen sijaan burjaattien samoin kuin korjakkien ja metsänenetsien perimä on tässä suhteessa lähes identtinen virolaisten kanssa.

Villemsin käsitys on se, että suomensukuisten kansojen vaikutus (ja muuttoliike) on siirtynyt myös lännestä itään, kun yleinen käsitys vaikutussuunnasta on ollut Siperiasta Eurooppaan. Villemsin käsitystä on kritisoitu¹⁰ siitä, että TatC-pohjoinen geenimuunnos koskee vain yhtä tuhansista geeneistä. Mielenkiintoinen sattumako?

Kuva-arvoitus: Lough Crew'n kuvakivi

Irlannin kansallismuseossa Dublinissa on yksi Lough Crew'n kuvakivistä (kuva 1). Tämä kivi on mielenkiintoinen kahdella tavalla. Siinä on yhdeksän kuoppaa tai kuppia, kahdeksan järjestettynä ryhmään ja yhdeksäs erillään yhdeksän sisäkkäisen ympyräuran keskellä. Lisäksi ympyräuria rikkoo sädeura noin kello 13-14 tai ilmansuuntana koillisen suuntaan. Kuvitettu kivi on peräisin varhaiselta pronssikaudelta, siis samalta ajalta, jolloin Saarenmaalle putosi meteoriitti, joka synnytti yhdeksän kraatteria ja joka nosti yhdeksän kalkkikivikerrosta ylös muodostaen yhdeksän sisäkkäisen ympyrän kuvion. Samanlaisen kuvion, joka on ikuistettu Lough Crew'n kiveen. Lisäksi kivessä on sädeura, joka voisi kuvata eräänlaista pylvästä, paalua tai suuntaa. Boshintoin pojat tekivät Pohjantähdestä hevospaalun. Palaan tähän vielä hevospaaluteemaan vielä myöhemmin.

*Kuva 1 Lough Crew'n kuvakivi
Piiros arkkitehti Daved Givan,
Skotlanti*

Miksi Irlannissa Lough Crew'ssa asuneet ihmiset olisivat käyneet pronssikaudella Itämerellä ja Saarenmaalla? Lough Crew'sta noin 40 kilometriä itään sijaitsee Newgrange, myöhäisen kivikauden ehkä merkillisin kulttipaikka Euroopassa, käytävähautarakennelma, joka on vanhempi kuin Egyptin pyramidit ja Stonehenge Englannissa. Hautarakennelman on arvioitu olevan ajalta noin 3500/2700 ennen ajanlaskun alkua.

Newgrangen merkillisyys on siinä, että käytävähaudan kammioon ulottuvat auringonsäteet vain yhtenä päivänä vuodessa runsaan tunnin ajan 17 cm kapeana linjana. Päivä on 21. joulukuuta eli talvipäivän seisauksen aika. Näin on tapahtunut jo noin 5000 vuoden ajan. Hämmästyttävää on ollut se, että myöhäisen kivikauden ihmiset ovat kyenneet paikantamaan talvipäivän seisauksen päivän ja auringon tulosuunnan näin tarkasti. Ja ällistyttävää kyllä rakensivat niin vankan rakennus-konstruktion, että se toimii edelleen.

Lisäksi Newgrangen rakennelmissa on muitakin tähtitaivaaseen ja sen tarkkailuun liittyviä elementtejä, joista selvästi merkittävin oli aurinko, sen palvonta ja ehkä myös sen aikaisen kompassin, tähtitaivaan kalibrointi. Merenkulkijathan ovat suunnistaneet vuosituhansia tähtitaivaan avulla.

Saarenmaan meteoriitti on tulkittu menneinä aikoina mm. auringon putoamiseksi ja Kaalinjärveä on pidetty auringon hautana. Lough Crew'n väellä oli harrastusta aurinkoon. Lähtivätkö he tapahtumasta kuultuaan katsomaan auringon hautaa. Oliko Lough Crew'n kivi tuliainen tällaiselta matkalta? Onko se kiveen hakattu matkakertomus?

Pohjoinen ja etelä

Burjaattien tarina Boshintoin yhdeksästä pojasta sekä Lough Crew'n kuvitettu kivi ovat tietysti kaukaa haettuja Saarenmaan meteoriitin heijastuksia idästä ja lännestä. Pohjoisesta voisimme kuvaan lisätä saamelaisten kertomuksen taivaannaulan pettämisestä¹¹. Uno Harva kertoo Sammon Ryöstö teoksessaan: " Johan Turi kertoo lappalaisten pelänneen, että jos se esine jommoiseksi pohjantähteä on taivaan tukena kuviteltu, pettää, niin taivas romahtaa alas, ja silloin se murskaa maan, ja silloin koko maailma syttyy palamaan ja se on kaiken loppu." Pettikö taivaannaula, pohjannaula, pohjantähti ja romahtiko taivas Saarenmaalle? Etelästä Pytheas Massalialainen (nyk Marseille) matkasi pohjoiseen mm. etsimään auringon hautaa¹² noin 300 vuotta ennen ajanlaskun alkua. Jos kaukaa löytyy jälkiä tämän verran, niin lähempää pitäisi löytyä monin verroin enemmän. Tai niin kuin Kaalin meteoriitin salaisuuden selvittänyt vuori-insinööri Reinvald on todennut: " Olisiko mahdollista, että meteoriitillani ei ollut laulajaansa?"¹³

Meteoriitti, kipuloitsut ja kuoppakivet

Kipujen kivi - kipuloitsut

Suomalaisessa loitsuperinteessä tunnetaan koko joukko kipujen synty- ja kiistoloitsuja. Kipujen samoin kuin muidenkin vaivojen manaamisessa näyttää yhtenä tapana olleen se, että kivut manataan sinne, mistä ne ovat tulleetkin. Kipuloitsut näyttävät mielenkiintoisella tavalla saavan selityksensä Kaalin meteoriitista ja Kaalinjärven maisemasta. Gananderin *Mythologia Fennicassa*¹⁴ kuvataan kipukiviä seuraavasti:

" kunnek´kipuja kiistan kunnek´tungen turmiota Kipuvuoren kukkulalle kivi on keskellä mäkeä tuosa reikeä yherän joka reikä keskinäinen yherän sylen syvyinen sinne kipuja kiistin" ¹⁵	" tuonne kiirehen kipuja kattila on kivuttarilla pata Väinen tyttärillä jolla keittävät kipua keskellä kipumäkeä siell´ompi kipuset koirat hallit hallan karvalliset jotka enen kivussa ulvo" ¹⁶	" on kivi kipumäellä Kipuvuoren kukkulalla reik´on keskellä kiveä se on veänty veäntinettä puhkaistu puramisetta vie kivut kivuttarelle vaivat vamman neitosille kiven kirjavan sisähä poajen paksun palliehe pakkasen palelomista kovan ilman koskomista" ¹⁷
---	--	--

Näissä runoissa kuvastuu Kaalinjärven maisema ja samalla Lough Crew´n kuvitettu kivi. Yhdeksän kuoppaa (kraatteria), joista keskimäinen (syvin) yhdeksän sylen syvyinen, jossa aikanaan kiehui järvi.

Suurimman kraatterin syvyys on 22 metriä. Kun otetaan huomioon kraatterijärven veden pinnan vaihtelut, niin syvimmän veden aikaan kraatterin syvyys järven pintaan on 16 metriä. Sylen mitta on 1,78 metriä. Yhdeksän sylvä on 16,02 metriä. Mittausta korkeimman veden aikaan puoltaa järven keskellä oleva kiviladelmä, jonka tarkoituksena on ollut ulottua veden pinnan yläpuolelle. Ladelman on arveltu olleen uhripaikka. Palaan ladelman tarkoitukseen myöhemmin.

Seuraavassa on lainattu muutamia kipujen syntyloitsuja, joissa toistuu samantyyppinen rakenne:

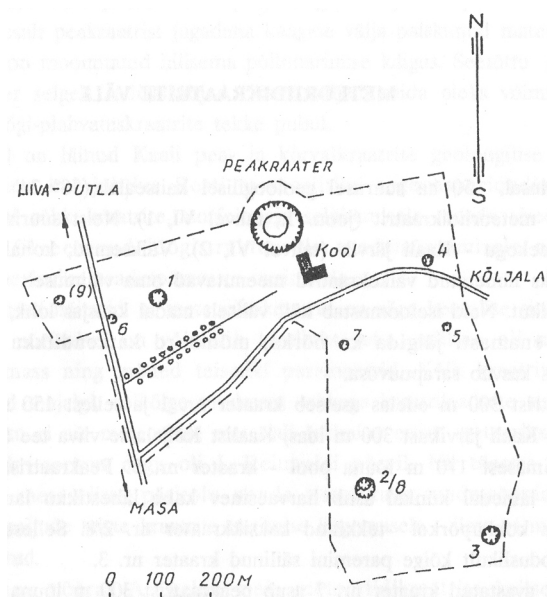
" Portto Pohjolan emäntä, Selin tuulehen makasi Peräpuolin pahaan säähän Tuosta tyytyi. Tuosta täyti Tuosta paksuksi panihe Lihavaksi liittelehi	Sai siitä poikoa yheksän Tyttölapsen kymmenennen Yhtenä kesäisnä yönä yhellä vesikivellä Yhen saunan lämpimillä" ¹⁸
---	--

Portto Pohjolan emännän toisintoina kivun syntyloitsuissa esiintyvät myös Pohjan eukko, Ilman tyttö, Lapin Liisa, Tapiotar, Viron akka, ja Villi vaimo. Yhdeksän poikaa toi pelkkää turmiota ja siksi " Tuonne ma sinut mannuu (manaan)/ Rutjan koskeen kovaan/ Johon puut tyvin putoaisi/ Hongat latvoin lankeaisi/ .../ Rauta kirnuun kitaan/ Tuonne ma sinut mannuun."¹⁹ Ja joitakin lisämääreitä vielä: " Tuonne ma sinun kivuis loi/ Sata latvon havui/ Tuonne ma sinun kivuis loi/ Käskälle Kalvan järven/ Sian kiehuvan kittan/.../ Hien helvetin tulen/ Paha vallan valkia/.../ Johon ei kuu kumota/ Päivä paista"²⁰ ja edelleen " Kivutar kipuinen neito/ Tuonne ma kipui loihen/ Tuonne ma kipuia kivisten/ Join jyrkän penkerehen/ Ump lamin lumpehe/ Ump lamin penkereen/ Hauvin suuren hartioille/ Lohen purston punaisen/ Pohjan pitkään perään."²¹

Luku yhdeksän toistuu, mutta siihen liittyy yhdeksän pojan lisäksi kymmenentenä tyttö. Kaalin järven maisemasta löytyy yhdeksän kraatterin lisäksi kymmenes vastaava kohde, joka kuitenkin poikkeaa Reet Tiirmaan tutkimusten mukaan kraatterirakenteesta.²² (kuva 2)

Kuva 2 Kaalin kraatterit

*Pääkraatteri ja sivukraatterit 1-8
2/8 on kaksoiskraatteri ja (9) ei
varsinainen kraatteri*

Kalvanjärvi, Kalevanjärvi paikantuu sekä Aluenjärveksi että Kaalinjärveksi. Lennart Meri viittaa Hopeanvalkeassaan Matti Kuuseen yhdistäessään Kalevanjärven ja Aluenjärven²³: " Matti Kuuselle olen kiitollisuudenvelassa tiedosta, että Aluenjärvi esiintyy kansanrunoudessa myös toisessa muodossa. Taivaasta pudonnut tuli oli syöksynyt suoraan Kalevanjärveen:

Tuli tuhmalta putosi
läpi karsun rautaharkon
polvelta pyhän jumalan

alta parran autuaan
Keskelle Kalevan järven (1918)"

Kaalinjärvi on pohjavesiallas, siis umpilampi. Yhdeksän pojan synnyttäminen yhden löylyn lyömillä ja yhden saunan lämpimillä kuvaa kovan tuskan kokemista. Kipuloitsuissa viitataan myös " kovan ilman koskomiseen". Tämä voisi olla viittaus kohonneen ilmanpaineen aiheuttamaan tuskaan. Loitsuissa tuska manattiin sinne mistä se oli tullut. "Rauta kirnu kita, hien helvetin tuli ja kiehuva kita sekä puiden suistuminen tyvin" kuvaa hyvin meteoriitin seurauksena syntynyttä kraatteria, jossa pohjavesi kiehuu vaikkapa "kolmasti kesäisnä yönä".

Kipumäki ja kipuvuori tunnetaan kansanrunoissa myös nokimäkenä²⁴. Tämä viittaa Kaalin meteoriitin jäljiltä syntyneeseen kraatteriin, joka muutoin tasaisessa maisemassa muodosti mäen, jota syntyhetkillä luonnehtii erinomaisesti myös nokimäen määritelmä laajoista tulipaloista johtuen.

Martti Haavio liittää Kipuvuoren Pohjolaan²⁵. Lisäksi hän toteaa, että usein kipuvuori sijaitsee keskellä ketoa. Kipuneidolla on kädessään tulinen kattila. Haavio toteaa kattilasta: "Germaaninen ketill (kattila) sana merkitsee myös vuorenkattilaa, tulivuoren suuta, *kattilanmuotoista syvennystä maassa*."

Kivun anatomiaa

Kipujen synty- ja kiistoloitsut ovat syntyneet kivun kokemisesta, mutta ei minkä tahansa kivun. Kaalin meteoriitti aiheutti matalasta lentoradasta johtuen puolen ilmakehän ilmanpaineen kohoamisen²⁶, mikä tuotti ihmisille eräänlaisen kollektiivisen tuskan kokemisen, jota on kuvattu edellä lainatuissa kipuloitsuissa. Kun räjähdyksessä vapautui energiaa yhtä paljon kuin Hiroshiman atomipommissa, täydensi tämä kivun kokemiseen liittyvää shokkivaikutusta. " Törmäys aiheutti valonvälähdyksen, maakuoren tärahtelyä sekä hyökyaaltoja Itämerellä. Räjähdys synnytti laajoja tulipaloja. Savu ja etenkin räjähdysten ilmaan syöksemä tomupilvi pimensivät näkyvistä auringon, kuun ja tähdet." ²⁷ Näin kuvasi Toivo Jaakkola meteoriitin vaikutuksia luennossaan "Kalevala kosmisen tapahtuman valossa".

Kaalin meteoriitissa oli aikalaisille yhtä vähän runollisuutta kuin atomipommista hirosimalaisille. Kuitenkin samalla tavalla kun Hiroshiman tragedia on saanut taiteelliset ilmauksensa, niin samalla tavalla Kaalin meteoriitilla on ollut laulajansa. Kipuloitsut ovat näitä lauluja. Niissä on nähtävissä Kaalinjärven maisema ja meteoriitin tuhot, tuska ja kipu, jonka se aiheutti. "Rikkoi rinnat neitosilta/ poltti parmahat emolta" niin kuin Kalevalan Tulikipunaruno kertoo. Meteoriitin on arveltu tuhonneen myös Asvan ja Ridalan maalinnat Saarenmaalla.

Rutjan koski

Kipuja manattiin "Rutjan koskeen kovaan". Suomen kielessä Rutjan koskella tarkoitetaan revontulia.²⁸ Miten Rutjan koski on tullut mukaan kipuloitsuihin vertauskuvana? Viron pohjoisrannikolla on Rutja küla, Rutjan kylä, noin 140 kilometriä Tallinnasta itään. Rutja sanan merkitystä en ole virolaisista sanakirjoista löytänyt, mutta *rutjuda*²⁹ tarkoittaa painaa, puristaa, pusertaa, likistää, survoa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 48: Kalevala selityksiä, tuntee sanan *rutjoa*³⁰, joka tarkoittaa yhtä kuin rutistaa, rusentaa. Voisiko *rutja* tarkoittaa painetta tai puristusta?

Kun Kaalin meteoriitti tuli ilmakehään koillisen suunnasta, syttyi se Väike-Maarjan kohdalla palamaan. Ebavere mäki on Väike -Maarjan ja lähitiennon korkein paikka, josta Henrik Lättiläisen kronikan³¹ mukaan saarelaisten jumala Taraphita muutti Saarenmaalle:

"Virumaan rajaseudulla ... oli vuori (Ebavere mägi) ja se ylen kaunis metsä, jossa paikalliset asukkaat sanoivat syntyneen saarenmaalaisten Taraphita-nimisen jumalan ja josta paikasta se oli lentänyt (volasse) Saarenmaalle." ... "Taraphitan lentomatkaa Virumaalta Saarenmaalle oudostelivat aikanaan A. Fr. J. Knüpffer ja J. B. Holzmayer. Knüpffer otaksui, ettei linnun lentämistä merkitsevää verbiä *volasse* ole käsitettävä sananmukaisesti, vaan että Henrik Lättiläinen on viljellyt kuvasanontaa: Taraphita-jumalan kultti oli omaksuttu Saarenmaalle Ebaverestä käsin."

Nyt tiedetyn valossa meteoriitin syttyminen on voitu kokea jumalan muutoksi Ebavere-mäeltä Saarenmaalle. Taivaalta tullut tuli päätyi kansanrunojen mukaan "tuurin uuteen tupaan". Kun Taraphita ja Tuuri tarkoittavat samaa muinaista jumalaa, niin Kaalinjärvi Saarenmaalla lienee juuri tämä Tuurin uusi tupa, Thor-jumalan uusi asuinpaikka.

Kuva 3 *Ebavere mägi*
(kuva: Kimmo Aaltonen)

Rutjan kylä sijaitsee Saarenmaalta samalla etäisyydellä kuin Ebavere mägi ja suurin piirtein samassa suunnassa. Voisiko olla mahdollista, että runonlaulajille ja runoperinteen siirtäjille on aikojen saatossa tullut tulkintavirhe? "Rutja koskee kovaa" siis paine koskee kovaa on muuttunut muotoon "Rutjan koskeen kovaan". Vai onko kysymyksessä runonlaulajan sanaleikki? Meteoriitin aiheuttama ilmanpaineen muutos ja sen koveneminen kollektiivisesti koetuksi kivuksi tunnistui meteoriitin aiheuttamaksi Ebaveremäen ja Rutjan kylän tasolta lähtien.

Toisaalta meteoriitti syttyessään ja hajotessaan yhdeksään osaan on voinut hyvin muistuttaa "kaikkien revontulien äitiä", jonka nimen Suomenlahden pohjoisrannikko asuttaneet lappalaisten esi-isät veivät mukanaan pohjoiseen. Tämän revontulen kanssa ei olisi ollut äänitysongelmia³² sen verran äänekäs se oli.

Viron kuoppakivet - kuppikivet - uhrikivet

Virolainen Andres Tvauri³³ on tutkinut Viron kuoppa/kuppikiviä, joita on toistaiseksi löydetty 1750. Suomessa näitä kiviä on löydetty 300. Kuppikivissä on yksi tai useampia, joskus yli sata, koverrettua kuoppaa, joiden läpimitta on 3-10 cm, yleisimmin 4-7 cm ja syvyys 5 cm:iin asti, yleisimmin 0,5-2 cm. Tvauri on tutkinut kuoppakivien käyttötarkoitusta ja päätenyt siihen, että niillä on kiinteä yhteys maanviljelykseen ja rituaaliseen maan uudelleen hedelmöittämiseen. Vanhimmat kuoppakivet ovat pronssikaudelta, jolta tunnetaan myös Viron vanhimmat peltotyypit, ns. kelttiläiset pellot (Celtic fields).³⁴

Onko näiden kuppikivien kuopilla suhde kipujen kivien kuoppiin ja sitä kautta Kaalinjärven meteoriittimaisemaan? Andres Tvaurin mainitsemaa maan hedelmällisyyden uudistamista Toivo Jaakkola kuvaa artikkelissaan "Kalevala kosmisen tapahtuman valossa".³⁵

" Kalevalan toisessa runossa kerrotaan kuinka suuren tulipalon ja auringon pimentäneen suuren tammen (meteoriitin räjähdyspatsaan) kaaduttua

siit alkoi salot silota
metsät mielin kasvaella
lehti puuhun, ruoho maahan
linnut puuhun laulamahan

Kylvölle lähtenyt Väinämöinen sai tästä idean:

Tirskuipa tiainen puusta: ilman maan alistamatta
Eipä nouse Osmon ohra ilman kasken kaatamatta
ei kasva Kalevan kaura tuon tulella polttamatta.

. . .Tämän runon voi lukea muistikuvana kaskiviljelyn synnystä tai meteoriittipalon sille antamasta sysäyksestä."

Kaski sanan etymologia vahvistaa tätä kuvaa. Kaski sana on noin 4000 vuotta vanha indoeurooppalainen lainasana, jota ei tunneta muissa suomalais-ugrilaisissa kielissä kuin suomen ja viron kielissä. Kantasanana on *tuhkaa* (ashe) tarkoittava sana. Kun viron kielessä kaski tarkoittaa *koivua*, joka puuna kasvoi ensimmäisenä palaneen metsän tilalle, niin voidaan ajatella, että Kaalin meteoriitin aiheuttamat valtavat metsä- ja maapalot ovat olleet vaikuttamassa indoeurooppalaisen tuhka sanan lainautumiseen kaskenpolttoa ja koivua tarkoittaviksi sanoiksi. Suuri kaskenpolttaja on ollut asialla. Samalla sanaetymologit saavat suhteellisen tarkan ajoituksen kaski ja koivu sanojen lainautumiseen: ei ainakaan ennen Kaalin meteoriittia eli ei yli 3500-4000 vuotta.

Voisivatko Viron ja Suomen kuoppakivet symboloida jollain tavalla Kaalin meteoriitin maata uudistavaa voimaa ja Kaalinjärven meteoriittimaisemaa? Viron kansallismuseon Tallinnan näyttelysalissa näytteillä oleva huomattavan isokuoppainen uhrikivi on peräisin Ebaveremäeltä. Voisiko Ebaveremäen kohdalla palamaan syttyneellä meteoriitilla olla yhteys myös kuoppakivitradiioon?

Raudan synty

Saarenmaalle pudonnut meteoriitti oli rautaa. Jos meteoriitti on heijastunut edellä kuvatulla tavalla kipujen synty- ja kiistoloitsuihin ja ehkä myös osittain Viron kuoppakivitradiioon, niin meteoriitin pitäisi näkyä myös raudan synty loitsuissa.

Raudan synty liittyy loitsuissa valkeaan, mustaan ja verenkaraiseen maitoon, jota lypsetään naisten rinnoista:

" Voi sinuas rauta raukka,
etpäs silloin suuri ollut,
etsäs suuri, etsäs pieni,
et koivin koriakana,
kuin sa maitona makasit
nuoren neitosen nisissä
kasvavaisen kainalossa.
Kokonaista kolme neittä
koko kolme morsienda
lypsi maahan maitoansa.

Yxi lypsi mustan maidon;
kuka lypsi mustan maidon?
Yxi neitzy vanhimmainen -
siit on tehty meltorauta-
Toinen valkian valotti;
kuka valkian valotti?
Yxi neitzy keskimäinen
maidon valkian valotti -
siit on tehty rääsyrauta.
Kolmannen verensekaisen -
sijt on tehtynä teräxet."³⁶

Loitsuissa raudan synty liitetään "tulen syntyyn taivahasta"³⁷. Tulikipuna runoissa kuvataan miten tulikipuna päätyy Aloen järveen ja mennessään " poltii parmahat

emolta/rikko rinnat tyttöseltä/ rijpoi rinnat tyttäreltä---"³⁸. Raudan synnystä todetaan seuraavaa:

" Voi sinua, rauta raukka, koito kuona
Turmelit tekijäsi
Panettelit panijasi
Kussas säilyt sillo
Pahana palokesänä, rauta raukka?... "³⁹

Valkea maito raudan lähteenä ja meteoriittiin liitettynä voisi tarkoittaa Linnunrataa, joka tunnetaan "maitotienä" (engl. Milkyway). Tämä ei selitä kuitenkaan mustan eikä verenkarvaisen maidon teemaa. Mutta palataan konkreettisesti meteoriitin aikaansaannoksiin, jotka on kuvattu myös vanhoissa kansanrunoissa. Meteoriitti aiheutti laajat tulipalot. Paha palokesä viitanee tähän. Meteoriitti nosi ilmanpainetta, joka rikkoi rinnat tyttäriltä ja aiheutti maidon suihkuamisen maahan. Verenkarvainen maito voisi olla peräisin raskaana olevasta naisesta, jolla maito on vasta nousemassa rintoihin. Maahan putoava rautameteoriitti aiheutti tämän ilmiön.

Mustan maidon teema voisi liittyä mustaan avaruuteen, josta rautainen taivaanpatsas sortui maahan. Tästä on kirjoitettu tarkemmin seuraavassa luvussa.

Sampo ja Pohjola

Meteoriitin selittäminen

Meteoriitti oli pronssikauden ihmisille käsittämätön tapahtuma, joka oli kuitenkin selitettävä. Aikalaisselitys saattoi perustua vain sen aikaisten ihmisten maailmankuvaan, uskontoon ja arkielämän käytäntöihin. Perimätiedon siirtäminen oli epäilemättä keskeinen osa selviytymisstrategiaa. Meteoriitin aiheuttamat ilmiöt oli jollain tavalla selitettävä ja saatava sitä kautta hallintaan. Ilmanpaineen kasvu ja sen aiheuttamat tuhot ja tuska, palavan meteoriitin aiheuttamat mielikuvat ja tulipalot sekä voimakas räjähdys ja sen aiheuttama auringon, kuun ja tähtitaivaan peittävä tomu- ja savupilvi vaativat selitystä.

Meteoriitin aikaisen maailmankuvan mukaan uskottiin, että taivaankansi oli ikään kuin nurinpäin käännetty pata, jota sen keskellä kannatti maailmanpylväs. Uskonnolliselta kannalta tarkasteltuna tämä maailmanpylväs oli tuon ajan "tie, totuus ja elämä". Uskottiin, että maailmanpylvään kautta kulki tie tämän ja tuonpuoleisen välillä, jota pitkin vainajat tai vainajien henki siirtyi tuonpuoleiseen maailmaan ja jota pitkin shamaanien henki kulki tuonpuoleiseen saamaan tietoja menneiltä polvilta.

Maailmanpylvään yläpään sijainti oli selvillä. Se oli ns. taivaannapa, siis se piste tähtitaivaalla, jonka ympäri tähtitaivas näyttää pyörivän. Taivaannapa oli myyttinen Pohjola, vainajien maa. Noin 4600 vuotta sitten taivaannapana oli Lohikäärmetähtikuvion Alfa Dra eli Thuban niminen tähti (Kuva 4). Nyt tämä taivaannapa on siirtynyt Stella Polarikseen eli Pikku Karhun eli Pikku Otavan tähteen.

Kuva 4. Alfa Dra eli Thuban

Käsitykseni mukaan pronssikautiset ihmiset ja heidän shamaaninsa selittivät meteoriitin taivaanpatsaan sortumaksi. "Kun taivaannaula (Pohjatähti) pettaa, niin taivas putoaa maahan, kaikki syttyy palamaan ja se on kaiken loppu." Näinhän lappalaisten esi-isät uskoivat ja tarinoivat. Uno Harvan Elämänpuuteoksessa Maailmanpatsas-luvussa viitataan useassa kohdassa itäisiin kansoihin, joiden uskomuksissa maailmanpatsas oli rautainen ja kultainen.⁴⁰ Saarenmaalle pudonnut ja hajonnut meteoriitti oli rautaa.

Kansanrunoutemme vahvistaa tämän tiedon: "Tuli on tehty taivosissa, Tehty taivosten navoilla, Otavitten olkapäillä"⁴¹

Miksi taivaanpatsas sitten sortui? Olisiko tuon ajan ihmisillä ollut teoria tähän? Tähtitaivas toimi muinaisten merenkulkijoiden kompassina. Lennart Meri kuvaa Hopeanvalkeassaan *tähdentää*⁴² sanan alkuperäistä merkitystä. Viroksi tähdentää sana on *tähele panna*, joka on lähempänä alkuperäistä merkitystä. Alun perin sanan merkitys syntyi siitä, että merenkulkijat panivat laivan reitin tähden päälle ja pääsivät siten perille päämäärään.

Perimätiedon siirtämisellä oli keskeinen merkitys. Voidaan olettaa, että merenkulun suunnistustaidot olivat merenkulkijoilla keskeinen perimätiedon siirron kohde, kuten myös käsitys maailmanpylvästä uskonnon keskeisenä elementtinä. Edellä jo

todettiin, että maailmanpylvään yläpäänä oleva taivaannapa on jatkuvassa liikkeessä. Se kulkee ympyräkehän 27500 vuodessa. Noin 4600 vuotta sitten taivaannapa sijaitsi tarkalleen Alfa Dran kohdalla, mistä se siirtyi Stella Polariksen suuntaan. Meteoritiin arvioituna putoamisaikana eli 3500-4000 vuotta sitten taivaannapan kohta oli siirtynyt pimeään avaruuteen, siis tavallaan ei minnekään. Se oli selvästi menettänyt yhteytensä Alfa Drahan, joka voitiin ymmärtää vainajien kodiksi.

Todennäköisesti tämä muutos havaittiin kahdella tavalla. Merenkulun kompassi vaati kalibrointia, tarkistamista, koska perimätiedon välittämä tähdentäminen tuotti virheellisen reitin. Saman tuloksen tuotti myös taivaan havainnointi. Yhdistivätkö sen ajan ihmiset nämä kaksi asiaa? Enteilikö taivaannapan siirtymä muutoksia, jotka todentuivat maailmanpylvään sortumana?

Virolainen paleoastronomi Heino Eelsalu⁴³ on esittänyt huikean sampoteorian, joka selittää meren muuttumisen suolaiseksi sammon joutuessa mereen. Hän ajoittaa tapahtuman verraten kauas eli aikaan jolloin taivaannapana oli Hercules-tähti noin 8500 vuotta sitten. Toisin sanoen taivaannapan siirtymä Herculeksesta Alfa Dran suuntaan aiheutti kaaoksen, johon liittyi Ancyclusjärven muuttuminen suolaiseksi Litorinamereksi. Eelsalu liittää teoriaansa myös meteoritiin putoamisen Itämeren alueelle, siis Kaalin meteoriittia varhaisemman. On huimaava ajatus, että 8500 vuoden takainen tapahtuma olisi säilynyt kansojen kollektiivisessa muistissa ja liittynyt sammon mahdollisiin myöhempiin piirteisiin. Totta ja tapahtunutta on järven muuttuminen suolaiseksi mereksi ja kalakannan rikastuminen tätä kautta. Tässä olisi kysymys sellaisesta muistin ja perimätiedon muodosta, johon meillä ei ole enää pääsyä, huikeasta kyvystä siirtää tietoa ja kokemusta muuttumattomana sukupolvilta toisille.

Myyteistä suurin oli sampo

Uno Holmberg (Harva) kuvasi jo vuonna 1918 Virittäjässä⁴⁴ sampoa toisaalta myyttiseksi maailmanpatsaaksi ja toisaalta palvotuksi kulttiesineeksi. Matti Kuusi kiitti Sampo-aiheisessa jäähyväisluennossaan tätä Harvan lyhyttä 254 sanaista puheenvuoroa seuraavasti:

" Harvan oivallus, että samporunostossa on sovitettu yhteen kaksi eri tason sampokuva: taottava kosmologinen maailmanpatsas ja sen pienoiskuva, ryöstettävä 'historiallinen' kulttipatsas, osoittautuu runotutkijan kannalta ratkaisevasti selityskykyisemmäksi kuin mikä hyvänsä vain-tarullinen tai vain-historiallinen selitysmalli."⁴⁵

Sammon selityksiä lienee virallisestikin toista sataa. Niille on tyypillistä, että ne pyrkivät vastaamaan kysymykseen: "Mikä oli tai on sampo?" Kysymyksen asettelu

on staattinen ja liikkumaton. Kysymys miksi sampo taottiin, johtaa jo paljon luovempaan ongelman käsittelyyn. Seuraavassa lähdän liikkeelle Harvan Virittäjässä esittämästä perusmallista: Sampo oli myyttinen maailmanpatsas ja taottu kulttiesine. Yritän kuvata myyttisen maailmanpatsaan kehityksen palvotuksi kulttiesineeksi ja samalla osoittaa myyttisen Pohjolan rinnalle maantieteellisen Pohjolan.

Sammon arvoitus on huikea retki menneeseen. Kuten kaikissa hyvissä arvoituksissa ratkaisu on ollut koko ajan näkyvillä, sitä ei ole vain osattu lukea. Paavo Haavikko kirjoitti Kotiseutulehdessä vuonna 1983 artikkelissa " Miten kansanruno syntyy, muuttuu ja säilyy" seuraavasti:

"Sampo-retki on ollut suuri ja merkittävä yritys, epäonnistuneenakin tieto siitä on säilynyt meille saakka. Ja retkessä on runosta kerrottu tarpeeksi, jotta sen salat saa julki. Mutta kertomusta on kuunneltava. Sitä on uskottava. Sillä tavalla päästään perille. Sillä monen historioitsijan kiukuksi Troija löydettiin sieltä, missä sen pitikin olla Homeroksen mukaan."⁴⁶

Seppo Ilmarinen mainitaan taivaan takojana useissa runotoisinnoissa. Ainoa paikka, jossa taivasta, taivaalta tullutta rautaa on voitu takoa on Saarenmaa ja sen Kaalinjärven maisema. Ilmarisen yhtenä epiteettinä mainitaan "ilman rautojen takoja"⁴⁷:

"Olkah seppo Ilmolline, " Hoi sie seppo Ilmolline,
Ilman rautojen takoja, Itshe ilman rauvan takoja."⁴⁸
Ilman hiilien hiillottaja"⁴⁹

Kun edellinen lainaus liittyy nimenantoon Ilmariselle, niin epiteetillä on erityistä painoarvoa.

Miksi sampo piti takoa? Miksi piti takoa uusi sampo? Jos Saarenmaan asukkaat kokivat meteoriitin taivaanpatsaan sortumaksi, oli selvää, että sampo tienä tuonpuoleiseen piti takoa uudestaan edes symbolisesti. Oletetaan, että näin oli. Miten sammon taonnan kuvaukset sitten sopivat Kaalinjärven maisemaan, entä miten kilpakosinnan ansiotyöt, joista yksi oli sammon taonta?

Kilpakosinnan ansiotyöt

Kilpakosinnan ansiotöinä mainitaan sammon taonnan ohella muun muassa kyisen pellon kyntö, terillä käynti ja umpilammen uintiin liittyvä suuren hauen pyytäminen sekä tähden ammunta.

Terilläkäynti liittyy kyntöansiotyöhön. Kyistä peltoa kuvataan mm. tuliseksi pelloksi:

" Voinet pellon tulisen kyndiä,
Kengattömin jalgasingo
Vyöttömingö rungasingo
Paljahin kätösin"⁵⁰

Taivaannapa, siis kuvitellun maailmanpatsaan yläpää siirtyi pois Lohikäärme-tähtikuvion Alfa Drasta tähtitaivaalla "ei minnekään", ehkä juuri myyttiseen pimeään Pohjolaan. Tämä Alfa Dra eli Thuban niminen tähti tarkoittaa käärmettä. Jos meteoriitti selitettiin taivaanpatsaan sortumaksi, oli tällä selityksellä yhteys käärme-teemaan. Oliko tämä ansiotyönä kynnettävä pelto Thuban-pelto, käärme-pelto. Tuliseksi pelloksi nimittäminen voisi tukea tällaista käsitystä. Joka tapauksessa silmäkantamattoman laajan kaskimaan kyntö oli huomattava työ.

Meteoriitin rauta levisi ympäristöön pieninä terävinä ja kuumina kappaleina. Terilläkäynti voisi olla tässä kontekstissa kuumilla rautameteoriitin palasilla käyntiä. Tätä kuvaa puoltaa myös kansanrunokuva "Kivutar on kipuin tyttö, kipuin tyttö. Tuonen neitikipu kintaat käessä ... kipuja keräilövät".⁵¹ Kipurien keräily on voinut hyvinkin kuvata meteoriitista peräisin olevien kuumien metallikappaleiden keräämistä.

Tähden amunnassa ansiotyönä korostuu tehtävän mahdottomuus. Toisaalta, jos vainajien maa oli jäänyt tähtitaivaalla edelleen näkyvään Thubaniin ja kun tie sinne oli poikki maailmanpatsaan sortumisen myötä, niin voisi symbolisena ansiotyönä - samoin kuin uuden sammon taontaa - ajatella tähden amuntaa ja samalla yhteyden palauttamista Alfa Drassa sijaitsevaan vainajien tuonpuoleiseen olotilaan.

Umpilammen uinti ja siinä yhteydessä suuren hauen pyynti voisi liittyä taotun sammon saattamiseen Pohjolan kivimäkeen yhdeksän sylen syvään, yhdeksän lukon taakse. Matti Kuusi on osoittanut, että etymologisesti sammosta on kehittynyt pikemminkin sampi kun päinvastoin.⁵² Ja ehkä edelleen sampihauki ja pelkästään suuri hauki siellä, missä sampi ei ollut kalana tunnettu. Umpilampi meillä on jo Kaalin- järven muodossa.

Kuunnellaan runoa ja seurataan sitä. Taottu sampo vietiin Pohjolan kivimäkeen, teräksiseen kallioon, juurrutettiin yhdeksän sylen syvään yhdeksän lukon taakse.

Kaalinjärven pääkraatteri on 22 metriä syvä. Sen keskellä on kiviladelmä, joka nykyäänkin on näkyvissä matalan veden aikaan. Tutkijat ovat pitäneet ladelmaa jonkinlaisena uhrialttarina, mutta varmasti sen tarkoitusta ei ole selvitetty.

Saarenmaalaisissa kansantarinoissa kerrotaan, että aikanaan järven päällä oli kirkko, jossa vihittiin veli ja sisko. Tämän seurauksena kirkko vajosi järveen ja siitä jäi näkyviin vain kirkon torni. Siperian kansoilla Uno Harvan mukaan oli kiviladelmia, joita pidettiin ns. maannapana eli paikkana, johon maailmanpylväs tukeutui maassa.

Tämä kiviladelmä on ollut todennäköisesti vedenpinnan yläpuolella myös korkean veden aikaan. Kun syli on 1,78 metriä ja yhdeksän syltä siten 16,02 metriä. Korkean veden aikaan järven syvyys on 6 metriä. 22 metriä-6 metriä=16 metriä.mot. Yhdeksän ylöskääntynyttä kalkkikivikerrosta voisivat kuvata yhdeksää liikkumista vaikeuttavaa "lukkoa". Toisin sanoen Kaalinjärven keskellä oleva kiviladelmä näyttää olevan taotun sammon jalusta, johon sampo juurrutettiin.

Umpilammen uinti ja suuren hauen pyynti saattoi kuvata tilannetta, jossa kulttipatsas sampo on sitä kivimäkeen kuljettaneilta luiskahtanut Kaalinjärveen. Sen nostaminen järven pohjasta olisi ollut huomattava ansiotyö.

Sampo ei sanoja puutu

Saarenmaan meteoriitilla on ollut monta laulajaa. Siitä on vanhoissa kansanrunoissa monta rinnakkaistarinaa. Tähän meteoriittirunouteen voisi kuulua itseoikeutetusti tulikipunarunot, jotka kuvaavat meteoriitin putoamista ja sen päätymistä Aluenjärveen. Rinnakkaiskertomuksia ovat Kuun ja päivän kätkentä sekä Taivaan valojen vapauttaminen, Iso tammi, ehkä myös Hiiden Hirven hiihto meteoriitin seurauksia kuvaavina runoina. Meteoriitti nosti valtavan pöly- ja savupilven, joka peitti auringon, kuun ja tähdet joksikin aikaa. Savu- ja pölypilvien haihduttua taivaanvalot palautuivat paikoilleen.

Kalevala-lipas teoksessa⁵³ todetaan, että "Samporunoilla on ongelmallisia yhtymäkohtia Päivän päästöön, Isoon tammeen, Sämepsän noudantaan ja Hiidestä kosintaan". Ainakin Päivän päästöön ja Isoon tammeen Sammon taonnalla voisi olla teemallisia yhteyksiä meteoriitin kautta.

Aluenjärvi - Kalevanjärvi

Tulikipuna päätyi Aluenjärveen, joka yhdessä runotoisinnossa tunnetaan myös Kalevanjärvenä. Lennart Meri on pohtinut tätä Aluenjärven ja Kalevanjärven ongelmaa ja viitaten Matti Kuuseen ja Paul Aristeen päätynyt siihen, että Kaalinjärven nimi on peräisin *kali* sanasta, joka *Kalev* sanan johdannainen. Paul Aristen tutkimukset ovat *kalev*-sanan kannalta toisessakin suhteessa mielenkiintoisia:

"Juuri Paul Ariste on esittänyt erään varteenotettavimmista selityksistä sanalle *Kalev*. Vuosina 1944 ja 1946 ilmestyneissä kirjoituksissaan hän selvittää, että samoin kuin *tugev* (luja, vahva, vakaa) on johdettu sanasta *tugi* (tuki) ja *kange* (vahva, kova, voimakas, väkevä, kankea) sanasta *kang* (vipu, kanki, tanko, harkko) on myös *kalev*, joka alkujaan merkitsi *tugev*, johdettu sanasta *kali* (puinen kanki, vipu), joka esiintyy Eestin saaristomurteissa."⁵⁴

Meri on löytänyt Aristen tutkimuksista tukea Kalevanjärven ja Kaalinjärven nimien samakantaisuudelle. Paul Aristen tutkimukset tukevat myös käsitystä, että Kaalinjärvi - Kalijärvi voisi olla myös Tugi(tuki)järvi, jos *kalev* ja *tugev* sanoilla on aiemmin ollut sama merkitys. Sortuiko maailmantuki Kaalinjärveen?

Kipuja manattiin mm. "käskalle Kalvan järven". Kaalin meteoriitti yhdistyy myös tätä kautta Kalevanjärveen ja vahvistaa käsitystä, että Aluenjärvi on Kalevanjärvi on Kaalinjärvi.

Myös Gananderin *Mythologia Fennicassa*⁵⁵ on Aluenjärvestä luonnehdintoja, jotka tukevat edellä kuvattua käsitystä.

Pohjolan portit

"Pohjolan portit näkyvät" on kiinnostava ilmaus kansanrunoissa. Kysymys ei ole tavanomaisesta portista. Monikkomuoto jo viittaa toisaalle, samoin Pohjolan porttien näkyminen ilmeisen pitkän matkan päähän.

Kaalin maiseman yhdeksän kraatteria savusivat pitkän aikaa. Niistä nousevat savupatsaat näkyivät kauas ja niitä on voitu pitää Pohjolan portteina, etenkin kun maantieteellinen Pohjola kivimäkineen näyttää muutenkin paikantuvan Saarenmaalle Kaalinjärven maisemaan.

Tätä käsitystä tukee mm. Sammon ryöstön jälkeisellä pakomatalla Väinämöisen vastaus lauluunkehotukselle:

"Viel on virsille varhaista,
Kun Pohjolan maan uunit
kuumottaa"⁵⁶

"Vielä Pohjolan portit näkyy,
Tuvan uunit kuumottavat"

"Maan uunit kuumottaa". Voisiko enää osuvammin kuvata kraattereista huokuvaa lämpöä? Tätä varsin konkreettista kuvausta on vaikea sovittaa myyttisen maailmanpatsas-sammon ominaisuudeksi. Sammon kaksijakoisuus myyttisenä maailmanpatsaana ja palvottavana kulttiesineenä näkyy myös Pohjolan jakautumisena myyttiseksi taivaannapa-Pohjolaksi ja maantietelliseksi Pohjolaksi.

Juminkeko

Kalevalan ja karjalaisen kulttuurin informaatiokeskus Juminkeko Kuhmossa kertoo nimestään internet-sivuillaan⁵⁷ seuraavaa:

"Juminkeko-käsite tulee kaukaa suomalaisesta ja karjalaisesta mytologiasta. "Kiertää päivän, kiertää kuun, vaan ei kierrä juminkekoa"., sanotaan kansanrunoudessa arvoituksellisesti, selitystä antamatta.

Sammon ohella Juminkeko on yksi ratkaisemattomia ja siksi mielikuvitusta kiehtovia käsitteitä. Juminkeon ratkaisuehdotuksiksi on eri aikoina annettu mm. maailmanpylväs, elämänpuu, Pohjantähti, Otava ja taivaan pönkkä. On ehdotettu myös varjoa ja ihmisen päätä silmineen. Arvoitus jää kuitenkin sisimmältä mieleltään lopullisesti ratkaisemattomaksi - siinä sen kiehtovuus onkin."

Arvoitus sisältää kaksi arvoitusta. Mikä on se, joka ei kierrä juminkekoa ja mikä on juminkeko.

Itseen ei voi kiertää. Siten arvoituksen vastaus on joltain osalta juminkeossa. Menneen ajan maailmankäsityksen ja uskonnollisten käsitysten ydin oli maailmanpatsas, jonka tähtitaivaaseen ulottuva yläpää teki suurta kiertoliikettä (27 500 vuotta/kiertos) taivaankannella eli "kiersi päivän (auringon) ja kiersi kuun". Jos tämän maailmanpatsaan kuviteltu tyvipää oli maan pinnalla, oli se paikallaan juminkeossa. Voisiko Kaalinjärven keskellä oleva kiviladelmä olla tämä juminkeko, johon maailmanpatsaan taottu kulttiesine istutettiin ja josta se ei irronnut "kalluttamalla" vaan siihen tarvittiin useita härkiä ("satasarvilla härjillä")?

Lough Crew'n kivi ja Boshintoin pojat

Boshintoin seppien tarinasta jäi selvittämättä "pohjantähdestä hevospaalu" ja Lough Crew'n kuvakiven sädelinja. Olisiko niin, että *Lough Crew'n kiveen on uurrettu varhaisin säilynyt kuva sammosta* kulttiesineenä ja tämä sama Pohjantähteen ulottuva kulttiesine on saanut sanallisen kuvauksensa burjaattien kansantarinoissa?

Boshintoin sepät olivat valkeita. Tähdet on luokiteltu värien perusteella 10 spektriluokkaan.⁵⁸ Eri spektriluokan tähdet ovat eri värisiä. Alfa Dra eli Thuban on tässä luokituksessa valkea tähti. Siis valkean tulen tuohoava voima on voinut tarkoittaa juuri Thubaniin ulottuneen taivaanpatsaan sortumaa.

Hautausperinteistä

Pronssikautiset röykkiöhaudat

Suuri osa pronssikautisista röykkiöhaudoista sijaitsee korkeilla kallioilla, aikanaan rantakallioilla. Maisemallisesti ne suuntautuvat merelle päin. Suomenlahden pohjoisrannikolla nykyisillä tai entisillä rantakallioilla sijaitsevat hautaröykkiöt näyttävät avautuvan maisemallisesti ei vain merelle päin, vaan tarkemmin Saarenmaan suuntaan. Olen todennut tämän käymällä noin kymmenellä tällaisella röykkiöhaudalla: intuitiivisesti ja kompassilla tarkistaen.

Onko kysymys siitä, että Kaalinjärvi/Kalevanjärvi miellettiin paikaksi, johon maailmanpylväs sortui, ja jota kautta kulki tie tämänpuoleisesta tuonpuoleiseen? Tätä käsitystä voisi vahvistaa uskomus siitä, että saarenmaalaisten jumala Taraphitaa muutti Ebaveremäeltä meteoriitin myötä Saarenmaalle. Lisäksi muinaisen ajan ihmisten uskomuksissa oli tärkeää haudata ihmiset siten, että yhteys tuonpuoleiseen oli mahdollinen.⁵⁹ Pronssikautisia hautoja on kutsuttu myös *Kalevan poikien haudoiksi*.

Olisiko voinut olla niin, että ainakin varhaisen pronssikauden korkeille paikoille laaditut hautaröykkiöt oli suunnattu paikkaan, josta sen aikaisen uskomuksen mukaan kulki reitti tuonpuoleiseen eli siis Saarenmaan Kaalinjärvelle. Tämä voitaisiin todentaa kattavalla hautaröykkiötutkimuksella. Oma kymmenen haudan otokseni ei ole riittävän todistusvoimainen. Testasin ajatusta ja se toimi näiden muutamien hautaröykkiöiden osalta 90 prosenttisesti.

Röykkiöhautojen sijoittamisen korkeille mereltä näkyville paikoille on arveltu olevan metsästysreviirien merkkejä. Ne ovat voineet toimia myös tässä tarkoituksessa. Hautojen avautumissuunta ja toisaalta näkyvyys mereltä sen aikaisella rantaviivalla on tutkittavissa. Samalla voisi tutkia tätä Saarenmaa teoriaa. Hautaustavassa lienee ensisijaisesti kysymys vainajan saattamisesta tämänpuoleisesta tuonpuoleiseen.

Ristipetäjät

Ristipetäjät liittyvät vanhaan suomalaiseen ja virolaiseen hautausperinteeseen. Vainaja kuljetettiin kylän laidalla tai välittömässä sen läheisyydessä olevan ristipetäjän ohitse ja merkittiin ristillä petäjään ennen hautausta. Tällä varmennettiin se, että vainajan henki ei palaa tuonpuoleisesta takaisin kummittlemaan omaisille tai muille asukkaille. Ristipetäjiä on kuvattu mm. seuraavasti:

" Enne ol näätse sellanen tapa; vaiko usko vai mikä hää lie ollut; jot joka kyläl olliit omat ristipetäjät maantien laijas; sellaset vanhat puut; ja siit ku vainasta vietiin nii

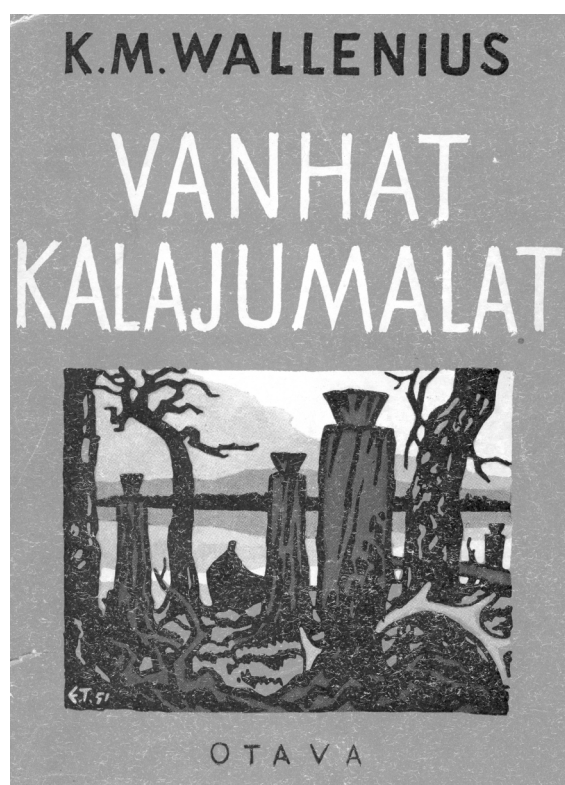
siihen tehtiin joka vainasta viijessä risti, siit vainas ei päässy enää tulemaan kottii; vaik se olis ollu sellanenkii, jot ei ois saanu hauvassa sijaa; niin sanoit vanhat, jot ristipetäjille astikka ne tulliit, mut ei siitä etemmäksi; ja noita ristipetäjiä ei kukkaa saanu kaataa pois, ne olliit kylä yhteisii olliitpa kene maal tahansa. Uusikirkko 1941" ⁶⁰

Näkykö tässä ristipetäjä-perinteessä vanha usko maailmanpylvääseen ja sitä kautta tapahtuneeseen vainajan siirtymiseen tämänpuoleisesta tuonpuoleiseen? Ja siten eräällä tavalla Saarenmaalle sortuneen maailmanpylvään kaiku, joka on siirtynyt myös osaksi kristillistä hautausperinnettä.

Vanhat kalajumalat

Saamelaisten kalaseitojen ja kalajumalien eräs muoto on oheisen kuvan mukainen (Kuva 6) Se on katkaistu puu noin metrin korkeudelta. Yläpään on lovettu ylösalainen kartio. Jos ajatellaan puujumalan kuvaavan kalaa, olisi se pyrstö ylöspäin oleva kala. Sammen kerrotaan talvehtivan juuri näin, Suuosa pohjamutaan päin ja pyrstö suoraan ylöspäin. Matti Kuusi on osoittanut, että *sampi*-sana⁶¹ on kehittynyt pikemmin *sampo*-sanasta kuin päinvastoin. Kun sampo ryöstettiin ja se taistelun aikana joutui mereen, niin maan rikkaus muuttui meren rikkaudeksi. Tämä ehkä parin sylen mittainen kulttipatsas muuttui arvokkaimmaksi meren antimeksi eli sampo-kalaksi, sampikalaksi ja edelleen vain sammeksi. Ehkä tuolloin Suomenlahden rantoja asuttaneet lappalaisten esi-isät vievät mukanaan tarinan sammosta- sammesta, tekivät siitä kalajumalan ja hakkasivat sen kuvan puuhun. *Voisivatko nämä vanhat kalajumalat olla viimeisin kuva sammosta?*

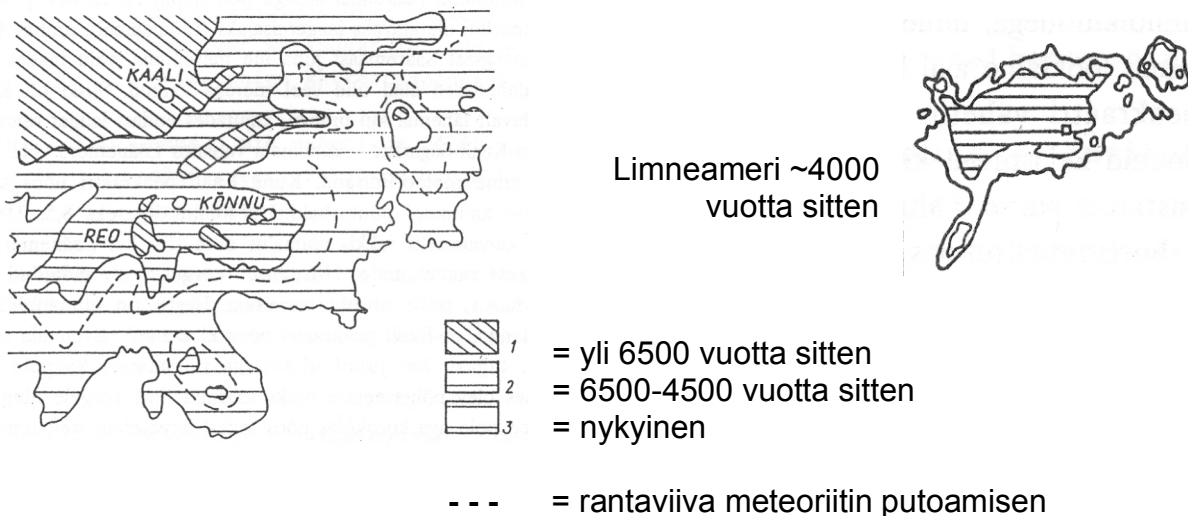
Kuva 5 . Kalajumalat: K.M. Walleniuksen "Vanhat kalajumalat" teoksesta

Lopuksi unennäkö

Miten voitaisiin osoittaa varmasti Kaalin meteoriitin ja Kaalinjärven maiseman yhteys sampoon. Samalla tavalla kun Troijasta kertovat runot johtivat Troijan löytämiseen. Kuunnellaan runoa edelleen. Jos maantieteellinen Pohjola on Kaalinjärven kohdalla, niin sen aikaista Saarenmaan rantaviivaa seuraamalla (Kuva 7)⁶², voitaisiin löytää todennäköinen sammon veneeseen lastauspaikka sekä oletettu sammon mereenputoamisalue. Lastauspaikka olisi loogisesti lähin kuljettava maayhteys Kaalinjärveltä rantaan. Sammon mereen joutuminen joko "saaren tai niemen terhenisen päässä" tai sitten "selvällä meren selällä". Etsinnät aloittaisin sen aikaisen rantaviivan mukaisesti "terhenisen niemen päästä", siis nykyisen Saarenmaan alueelta ja laajentaisin etsintöjä "selvälle meren selälle" laajenevalla säteellä. Nykytekniikka voisi auttaa löytämään noin kahden sylan mittaisen meteoriittirautaisen esineen, jos siitä on enää mitään jäljellä. Ehkä sampo on jo löydetty ja taottu miekoiksi ja auroiksi. Jos auroiksi, niin hyvä. Ehkä se on vielä löytämättä.

Kuva 6. Saarenmaan rantaviiva 2000 e.a.a.

Yhteenveto

Päädyn siis siihen, että Pohjolalla on kahdet koordinaatit. Myyttinen Pohjola on myyttisen taivaanpatsaan kuviteltu kohtauspaikka tähtitaivaalla, jonka ympäri tähtitaivas näyttää pyörivän. Siis jossain Alfa Dran ja Stella Polariksen välillä.

Maantieteellisen Pohjolan sijaintipaikka on Saarenmaalla Kaalinjärven ympäristössä. Ajallinen paikannus noin 3500-4000 vuotta sitten ja siitä kohden rautakautta.

Historiallisista henkilöistä olisi kai viisainta vaieta. Jos sammon kulttipatsas löytyisi, olisi selvää, että sillä on ollut takoja, jota on kutsuttu seppä Ilmariseksi, Ilman rautojen takojaksi.

Jo Uno Harvan hahmottaman kaksijakoisen sammon, myyttisen maailmanpatsas-sammon yhteys palvottuun kulttiesine-sampoon tulee myös selitetyksi.

Voisiko vanhojen kansanrunojen teemojen kaksijakoisuus myyttiseen ja tapahtumista kertovaan osioon näkyä jollain tavalla siinä, että Väinämöinen edustaa myyttistä kulttuuriheerosta ja Ilmarinen maallisempaa toimijaa. Kun Ilmarinen takoo sammon kulttipatsaan niin Väinämöinen kuvataan myyttisen maailmanpatsaan laulajaksi seuraavasti:

" Siitä vanha Väinämöinen
Laulelevi, taitelevi,
Lauloi kuusen kukkalatvan
Kukkalatvan, kultalehvän.
Latvan työnsi taivahalle,
Puhki pilvien kohotti,
Lehvät ilmoille levitti,
Halki taivahan hajotti,
Laulelevi, taitelevi,
Lauloi kuun kumottamahan,
Kultalatva-kuusosehen,
Lauloi oksille otavan."⁶³

Upeaa runoutta Lönnrotin tulkitsemana. Tämä on minun samponi. Leikki ja tosi yhtä aikaa.

Kimmo Aaltonen
Helsinki 1.9.2003
kimmo.aaltonen@minedu.fi

-
- ¹ SKVR VII
- ² Mm. Vello Lõugas. Kaali Kaatriväljas - Phaethonik Otsimas, Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn 1996. s.156
Reet Tiirmaa. Kaali Meteorit. Eesti Teaduste Akadeemia Geoloogia Instituut. Tallinn 1994. s. 46-48
Anto Raukas and Reet Tiirmaa. Estonian Meteorite Craters. Estonian Geographical Studies. Tallinn 1966. s.113
- ³ Lennart Meri. Hopeanvalkea (suom.) Gummerrus. Jyväskylä 1983.
Toivo Jaakkola. Kalevala kosmisen tapahtuman valossa. Kirjokannesta Kipinä. Kalevalaseuran vuosikirja 66. SKS. Mänttä 1986. ss. 66-75.
Kimmo Aaltonen. Sampo maailmanpatsa ja rauta-aarre - Meteroriittirunoutta kahden vuosituhannen takaa. Kulttuurivihkot 7-8 1985. ss71-74.
- ⁴ Anna-Leena Siikala. Myytti ja historia eeppisessä kansanrunoudessa. Muinaisrynyt ja todellisuus (toim. Martti Linna. Gummerrus. Jyväskylä 1987. s.18.
- ⁵ Uno Holmberg (Harva). Elämänpuu. Otava. Helsinki 1920. ss.26-27
- ⁶ Reet Tiirmaa. Kaali Meteorit. s. 102
- ⁷ Vello Lõugas, Kaali Kaatriväljal - Phaethonik Otsimas. s. 65
- ⁸ Timo Heikkilä. Kalevalan metafysiikka ja fysiikka. Like. Helsinki 1999. s.138
- ⁹ Estonian Business Handbook 2000-2001
Jukka Rislakki. Suomensukuisuus voi yhdistää yhä useampia kansoja. Helsingin Sanomat. 24.2.2001. sC3
- ¹⁰ Jukka Rislakki, Suomensukuisuus voi yhdistää yhä useampia kansoja. Helsingin Sanomat 24.2.2001. sC3
- ¹¹ Uno Harva, Sammon ryöstö. WSOY. Porvoo 1943. s.32
- ¹² Lennart Meri. Hopeanvalkea, s. 35, 126
- ¹³ L. Kuznetsova ja I. Jevgenjev. Saarenmaan salaisuus.. Salaisuus selviää. Toinen vihko. Kustannusliike Edistus. Moskova - Petroskoi 1965. s.63.
- ¹⁴ Ganander. Mythologia Fennica.
- ¹⁵ SKVR 4070
- ¹⁶ SKVR 4072
- ¹⁷ Timo Heikkilä. Ukon Kirves - Avain kalevalaiseen kulttuuriin. Seriklaani-Angelniemi 1992. s 77-78
- ¹⁸ SKVR 4012
- ¹⁹ SKVR 4018
- ²⁰ SKVR 4056
- ²¹ SKVR 4059
- ²² Reet Tiirmaa. Kaali meteorit. s. 11-12
- ²³ Lennart Meri. Hopeanvalkea, s. 111
- ²⁴ Ganander. Mythologia Fennica. s.40
- ²⁵ Martti Haavio. Vanhojen runojemme maailmankäsityksestä. Kalevala Seuran vuosikirja 8/1928. s.207-212
- ²⁶ Vello Lõugas. Kaali Kraatriväljal-Phaethonik Otsimas. s. 31
- ²⁷ Toivo Jaakkola. Kirjokannesta Kipinä. s. 66
- ²⁸ Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Osa 3. SKS. Helsinki 2000. s. 112
- ²⁹ Eesti-Soome sõnaraamat. Tallinna Valgus 1996
- ³⁰ Kalevala II selityksiä. SKS:n toimituksia 48. Helsinki 1895. s.129
- ³¹ Martti Haavio, Virittäjä 1970, Taraphita, s. 130
- ³² Terveisiä Unto Laineelle, revontulten äänittäjälle.
- ³³ Andres Tvaari. Eesti Lohukivid. Arheoloogilisi Uurimusi. Tartu Ülikooli Arheologia Kabineti Toimetised 9. Tartu 1997. s. 53
- ³⁴ Andres Tvaari. ...
- ³⁵ Toivo Jaakkola. Kalevala kosmisen tapahtuman valossa. s. 72
- ³⁶ SKVR XV 234
- ³⁷ SKVR XV 233
- ³⁸ SKVR XV 250
- ³⁹ SKVR VI,2 7205
- ⁴⁰ Uno Holmberg (Harva). Elämänpuu. Otava 1920. s.15-32.
- ⁴¹ Väinö Kaukonen, Vanhan Kalevalan kokoonpano, SKS:n toimituksia 213. Helsinki 1945. s. 341
- ⁴² Lennart Meri, Hopeanvalkea. s.
- ⁴³ Heino Eelsalu, Sampo mõistatuse loodusloolised võtmed, Eesti Loodus Separaat 1980, s. 786
- ⁴⁴ Uno Holmberg (Harva). Virittäjä 1918. Lisiä sammon selityksiin. s. 136
- ⁴⁵ Matti Kuusi. Perisuomalaista ja kansainvälistä. Tietolipas 99. SKS. Juva 1985.
- ⁴⁶ Paavo Haavikko. Kotiseutulehti 1985. s. 122-123
- ⁴⁷ Matti Kuusi. Sampo-eepos. Helsinki 1949. s.126
- ⁴⁸ SKVR II 99

-
- ⁴⁹ SKVR VII 423
- ⁵⁰ SKVR II 99
- ⁵¹ Väinö Kaukonen. Vanhan Kalevalan kokoonpano. s. 327
- ⁵² Matti Kuusi. Perisuomalaista ja kansainvälistä. Sampo.Tietolipas 99. SKS. Juva 1985.s. 182.
- ⁵³ Pertti Anttonen-Matti Kuusi. Kalevala-lipas, SKS 740, Jyväskylä 1999, s. 117
- ⁵⁴ Akateemikko Paul Ariste, Tallinna , Periodika 1980. s. 22
- ⁵⁵ Ganander. Mythologia Fennica, s.
- ⁵⁶ Kalevana selityksiä. SKS:n toimituksia 48. 1895. s. 168
- ⁵⁷ http://www.juminkeko.fi/sana_juminkeko.html
- ⁵⁸ Kari Kaila. Tähtitaivaan opas. Helsinki.Ursa, Jyväskylä 1985.s. 37
- ⁵⁹ Uno (Holmberg) Harva. Elämänpuu. Otava 1920. s. 31
- ⁶⁰ Ritva Kovalainen-Sanni Seppo. Puiden kansa. Pohjoinen 1997. s. 97
- ⁶¹ Matti Kuusi. Perisuomalaista ja kansainvälistä, Sampo, Tietolipas 99, Juva 1985, s.182
- ⁶² Reet Tiirmaa, Kaali Meteorit, s. 22
- ⁶³ Lönnrot, Kalevala, X runo, Sammon taonta